

GYARMATI GYÖRGY

A nosztalgia esete a Kádár-korszakkal

A szakmai elemzések természetes jellemzője, hogy a befejezett múltat – lett légyen szó markáns politikai cezúrával elhatárolt közelmúltról akár – történelmi tematikaként vizsgálják. A társadalmi közgondolkodásban vagy a múlt aktuálpolitikai szempontú újrahazsnosítása során már inkább relatív az időmérték, és széles – alkalmasint szabados – értelmezési tartományban élhet velünk a történelem. E társbérletben az emlékezet ugyanúgy több rétegűen szelektív, mint az amnézia. Ugyanarra a csupasz koponyára – ha ezt tekintjük a történelmi forrásfeltárással hitelesített csontváznak – nagyon különböző arcéleket képes applikálni a memória, az emlékezés és a felejtés plasztikai sebészete. A korszakkal foglalkozó írások némelyike felveti, hogy ha Kádár János az ötvenes-hatvanas évek fordulóján meghal, a múlt század igencsak rossz emléké első emberei között parentálták volna el. Nem így történt. Három évtized múltán – személyének és rendszerének egybeeső temetése idején – kevesen merték volna megjövendölni, hogy regnálásának korszakát idővel majd „nosztalgiával” emlegetik. Ez sem így történt, miáltal újfent igazolódni látszik az ironikus bölcselkedés: „nem tudhatjuk, hogy mit hoz a múlt”.

1. Esetleges mintavétel milliós családhalmazból

Nagyapám az első világháborúban már, a második világégés tűzrakásánál még katonaköteles korban volt. Egy keze idővel már kevésnek bizonyult, hogy előszámlálja ujjain a huszadik századi magyar politikai cezúrákat, vagy annak nevesítőit: Ferenc József, Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, Szálasi Ferenc, Rákosi Mátyás. 1956 forró őszenek napjaiban szinte egyvégtében a rádió előtt ült. Nagy Imre után az újabb rendszer névadója, Kádár János volt számára a nyolcadik – s egyben az utolsó –, akit „az ország első embereként” lajstromozott. Ő bizony a fent említett „rosszemlékű Kádár” tudattal hagyta itt ezt az árnyékvilágot. Végiggondolva az első frontra vonulása óta történeteket, lehetett-e bármi oka arra, hogy ne fiatalkori „Ferenc Jóska” éveit tekintse boldog békeidőknek – idézőjel nélkül! Felnőttkorát számba véve – ami 1910-től 1960-ig épp egy fél évszázadra rúgott –, nem akadt egyetlen öt évet meghaladó periódus, amikor ne érte volna az országot, s alattvaló társainak többségével együtt

önnön magát is valami újabb sorsfordító megpróbáltatás. A „mostantól minden másképp volt” politikai hiszekegyek előjelváltásai közepette az is nehezen volt kalkulálható, hogy a „kezdhetünk mindent előlről” egzisztenciális kedvezményezettséget vagy diszkriminációs csapást jelent-e az éppen regnáló rendszer horizontján, de akadt fordulat – kiknek egyik, kiknek másik kurzusváltáskor –, hogy „a lét a tét” veszedelme derengett fel.¹

A múlt század húszas éveiben született lánya, fiai – veje és menyei – saját életük „történelmi időszámítását” a világválsággal kezdhették (1929-33). Mindannyian átélték ugyanakkor a Kádár-korszak konszolidátnak és puha diktatúrának mondott szűk három évtizedét, sőt mi több, a legutóbbi, 1989-90-es rendszer-transzformációt is (nyugdíjasként). Az unokák a második világháborús fordulattól az első ötéves terv nyitányáig orgonasípként jöttek egymás után a természet rendje szerint. Világra eszmélni 1956 és a Berlińi Fal felhúzása közötti években kezdtek. Hatból ketten „csak” középiskolát maturáltak, de ők tudtak/mertek – munkáslakáshittel – saját házat tető alá hozni. Négyen – régies fordulattal „nadrágos emberek” –, diplomások lettek. A kádári új gazdasági mechanizmus – és annak visszavonása – éveiben voltak fiatal pályakezdők, s immár a mába érően, az elmúlt évtizedben lépegették át a nyugdíjogosultság (időközben kitolódott) évkörét. Fiaik, lányaik – a dédunoka generáció – már a legutóbbi rendszerváltás után végeztek egyetemet mindannyian, s (több diplomával, esetenként több nyelvvvel a tarsolyukban) keresik a megélhetéssel kecsegtető munkát. Számukra a gyerekkori népmese fordulat, „hol volt, hol nem volt” jelen idejűvé aktualizálódott, mert állás bizony „hol van, hol nem van”.² S ha itthon nincs, mennek – mert tehetik, s mert a megélhetésért erre kényszerülnek – külföldre...

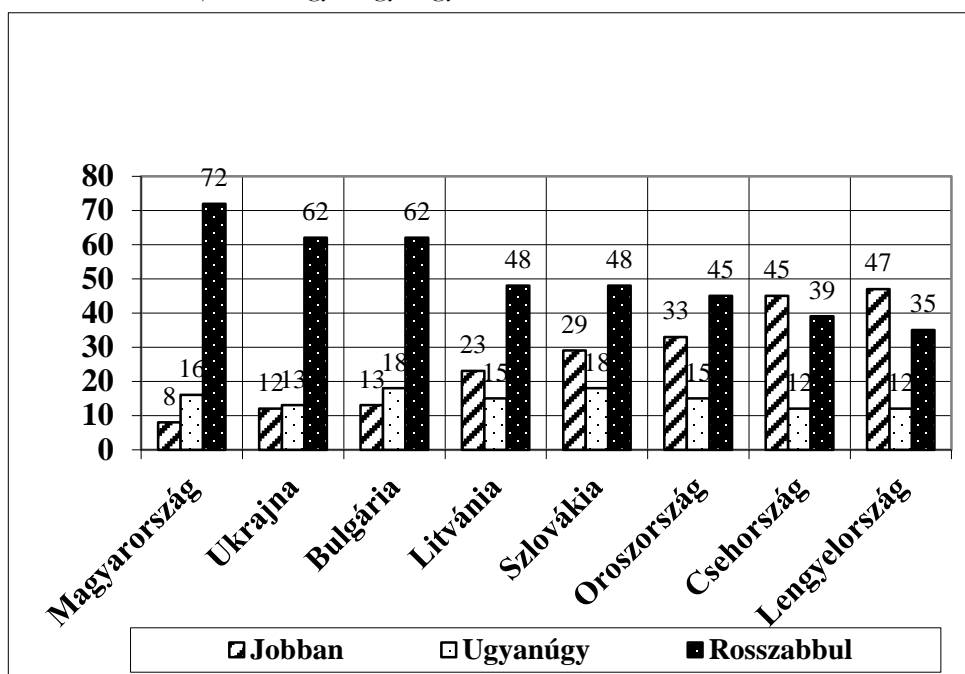
¹ A világháborúk üszkös terepeiről mindkétyszer élve keveredett haza, de közte „a nagy válság próbára tett bennünket és sokakat megroppantott a rokonságban is” – szólt a szenttelen tényközlés. Első agyvérzését – midőn (több tagban) négy holdnyi földjét akarták eltéveszesíteni – a Rákosi-korszak legzordabb évében, 1952-ben kapta. Ebből még felépült. 1959-60 fordulóján, a Kádár-kori kollektivizálási-tagosítási hullám hozta meg második agyvérzését. Ezt már nem élte túl – de ebben sem volt egyedül generációjában.

² E többgenerációs családsors köznapian átlagos. Senki nem lett egyik rendszerben sem országos, vagy akár csak helyi vezető, ugyanakkor sok tízezer családban súlyosabb és kiterjedtebb volt a rövid huszadik század első felének nagycsaládi veszteségajstroma. Másik nagyapai ágon úgy kapott bombatalálatot a családi ház, hogy még romjai is alig voltak hasznosíthatók az új (s nem újjá) építésekor, de éppen nem tartózkodott otthon senki. Egy háborús fogság rovására is írható korai halál, egy túlélő fogság, és két elfagyott láb a második világháború mérlege: hosszú volt az út a Don-kanyartól hazáig. Két – csak hetekben mérhető – elzárás Rákosi perzekutorainál, majd egy szó szerinti véresre verés 1956 novemberében, a pufajkások tobzódásának hónapjaiban. Végül is „olcsón megúsztuk” volna az ötvenes éveket, ha ezt a sort nem a (már említett) nagyapa földet sirató agyvérzéses halála zárta volna az évtized végén.

2. A rendszerváltási deficit társadalmi tükre – két évtized múltán (2009)

Az előbbi bekezdés három generációjából kerültek ki azok, akik az elmúlt években visszatérően alanyai lehetnek a kérdezőbiztosoknak. Az eltérő reprezentativitású felmérések a rendszerváltást fókuszba helyező idősik mentén faggatóztak hogylétük felől. Arra kérdezték rá – esetünkben két évtized távlatából –, hogy jobban, rosszabbul vagy ugyanúgy (változatlan „privát” kondíciók közepette) élnek-e, mint a letűnt államszocializmus idején. Ezúttal egy olyan felmérést hívunk segítségül, amelyik néhány más, posztkommunista országot is pásztázott,³ mindazonáltal mondandónk továbbra is Magyarországra koncentrálni.

1. ábra. 2009-ben jobban, ugyanúgy vagy rosszabbul él, mint a kommunizmus alatt?

Forrás: Saját szerkesztés

A közreadott felmérés szerint Magyarországon kiugróan magas, 72 % azok aránya, akik magukat a rendszerváltás vesztesei közé sorolják, s ennek komplementer oldalán értelemszerűen kínálkozik, hogy a legkevesebben (8 %) helyezik magukat a rendszerváltás nyertesei közé. Különösen szembeűnő a magyarországi státuscsoportok megoszlásának aránya a diagram másik szélén elhelyezkedő Cseh- és

³ A Pew Research Center felmérését lásd *Heti Világgazdaság*, 2009. 52-53. sz. 7. old.

Lengyelország megkérdőjeztjeivel összevetve: utóbbiaknál több mint ötször annyian vannak a nyertes csoportba öndefiniálók, s fele körül mozognak a magukat vesztesek közé sorolók.⁴ A nyertes-vesztes megoszlásnak két egymásba fonódó olvasata van. Aktuálpolitikai közelítésben azért sokkoló, mert a rendszerváltás mineműségéről, s annak kormányosairól, „az új politikai osztályról” állít ki rossz bizonyítványt. Ennek tükröképe az a „történetinek” maszkírozott magyarázat, mely szerint az ilyen típusú kérdések és annak ilyen – ehhez hasonló – eredményei tanúsítják leginkább a társadalom Kádár-korszak iránti nosztalgiáját. Utóbbira sok minden mondható, az viszont legkevésbé, hogy „történeti” értelmezés lenne. Inkább tanúsítja azt az attitűdöt, mely szerint – a magyar közgondolkodásban legalábbis – a nőkhöz, a focihoz és a történelemhez „mindenki ért”. S tanúsítja azt a sértett politikusi habitust, amely a rendszerváltás egyik minisztere, Szabó Iván keserű kifakadását hívta elő egy kedvezőtlen választási eredmény láttán: „borzalmas tagságunk van!” A Kádár-nosztalgiát emlegető áltörténeti – pontosabban mentegetőző, szemrehányó, s majdhogynem bűnbakkereső – magyarázat ugyanis azt sugallja, hogy „borzalmas társadalmunk van”. Nem gondolnám, hogy így lenne. A felmérés tekinthető a rendszerváltási deficit – egyik – társadalmi lenyomatának, de ez is inkább a mából magyarázza a múltat. Az alábbiakban nem e „társadalmi háládatlanságnak” kívánok utána járni. Sokkal inkább szeretném – spinozai értelemben – megérteni, hogy az elmúlt század magyarországi történelmének mely mozzanatai teszik értelmezhetővé a diagramban tükröződő társadalmi beállítódás, közérzület létrejöttét. (Mindenkinek szabad, hát legyen szabad egy történésznek is történészkedni...)

3. A rövid 20. század és a hosszú Kádár-korszak

A történetírásban elterjedt a „hosszú 19. század” fogalma, melyet kronológiailag a nagy francia forradalomtól (1789) az első világháborúig (1914/1918) szoktak számolni. Így a „rövid 20. század” nyitánya az 1918 őszi háború- és birodalomvesztés, míg záró időköre 1989/1990, az államszocializmus „javított kiadásának”, a Kádár-korszaknak a leáldozása. Fentiek alapján a hosszú 19. század közel 130, a rövid 20. század legfeljebb 72 kalendáriumi évet foglal magában. Magyarország rövid 20. századán a továbbiakban ezt a hét évtizedet értem, két kiegészítéssel. Az egyik, hogy e bő hét évtized során összesen kilenc rendszerváltás – vagy azzal felérő rendszerváltási kísérlet – történt. A másik, hogy akinek életútja ennél hosszabbra nyúlt – mondhatnók „három századot érintett” –, az Ajtmatov regénycímét ferdítve könyvelhette el: „évszázadnál hosszabb

⁴ Az „ugyanúgy” élő *stagnálók* kategóriáját azért nem tartom szükségesnek külön elemezni, mivel annak 6 pontos szóródása (12 és 18 % között) a mintavétel országok esetében elkönnyvelhető mind a kommunista hozomány, mind pedig az átalakulás egyedi – társadalmi-politikai – jellemzőinek kézenfekvő különbözőségeként.

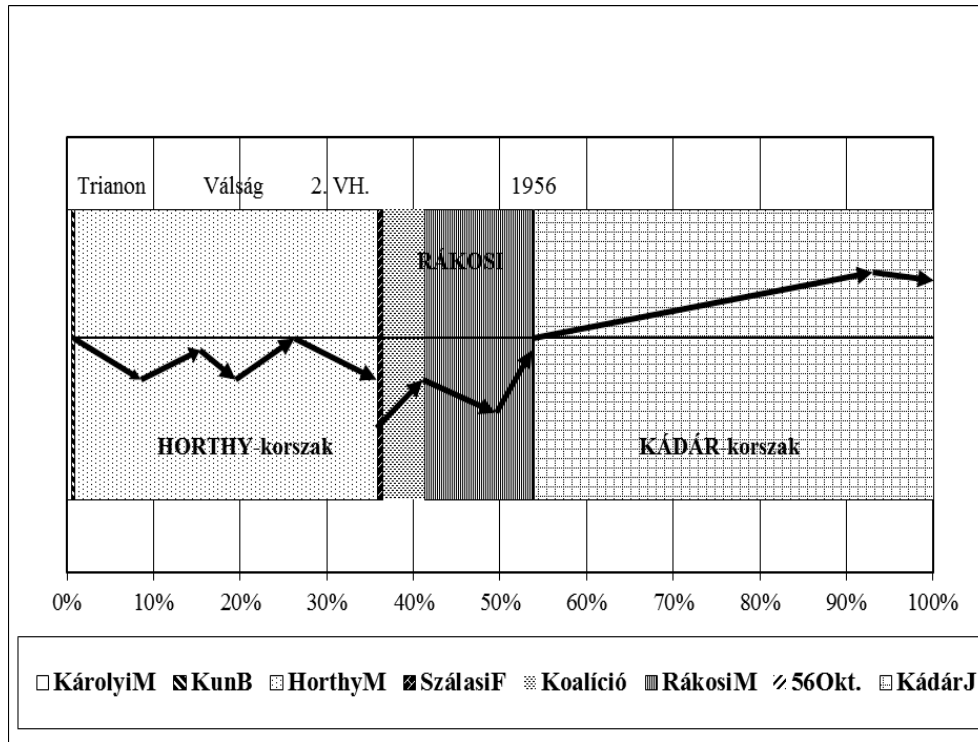
ez a lét”.⁵ Csak saját szakmám nevesebbjeiből patinás lista állítható össze, akik elmondhatták magukról, hogy – gyakorta hányatott, kacskaringós – életükre visszatekintve nyolc magyarországi rendszer születésének és bukásának lehettek kortársai a 20. században, s kilencedikként láthatták még az ezredvégen újra „próbálkozó demokráciát”.⁶ (Copyright Bibó István.) Ha csupán a historikusok közül ennyi nevesíthető, mennyire rúghat más szakmák, hivatások közismertségre szert tett gerontokráciája, és mekkora lehet a nem jegyzett nevű, de még 1990 után is köztünk élő szépkorúak halmaza.

A társadalmat széles körben sújtó megpróbáltatások korábban sem voltak ismeretlenek a magyarhoni történelemben: tatárjárás, török dúlás, német áfium. Ezeknek a pusztításoknak más volt a történelmi algoritmus: országot-népet emésztő két sorscsapás között több generációnyi idő telt el, így a társadalomnak megadatott a soros „istencsapást” kiheverni, szépapáktól ükunokákig újrendezni soraikat, egyénileg és közösségi létben is regenerálódni, közkeletűen ötről hatra jutni. A rövid huszadik század folyamán viszont egy átlagos életút során többször, visszatérően szenvedett el a társadalmi sokaság újabb és még újabb „mohácsokat” úgy, hogy közöttük nem maradt idő regenerálódni. Ebben a történetileg fragmentálódott rövid huszadik században jelent majd relatíve hosszú regenerálódási periódust Magyarországon a Kádár János nevéhez kötődő időszak.

⁵ Csingiz Ajtmatov: Az évszázadnál hosszabb ez a nap. Európa, Budapest. 1982.

⁶ Születési időrend szerint: Mályusz Elemér 1898-1989 még határeset, de már nem az A. J. P. Taylor 1906-1990.; Fejtő Ferenc 1909-2008.; Berlász Jenő 1911 – még ma is él!; Király Béla 1912-2009.; Kosáry Domonkos 1913-2007.; Jakó Zsigmond 1916-2008.; Erich Hobsbawm 1917-2012.; Georges DUBY 1919-1996.; Pach Zsigmond Pál 1919-2001.; Imreh István 1919-2003.; Borbándi Gyula 1919 – még ma is él!

2. ábra. Rezsimek időarányos megoszlása Magyarországon a 20. században – életnívó-trenddel

Forrás: Saját szerkesztés

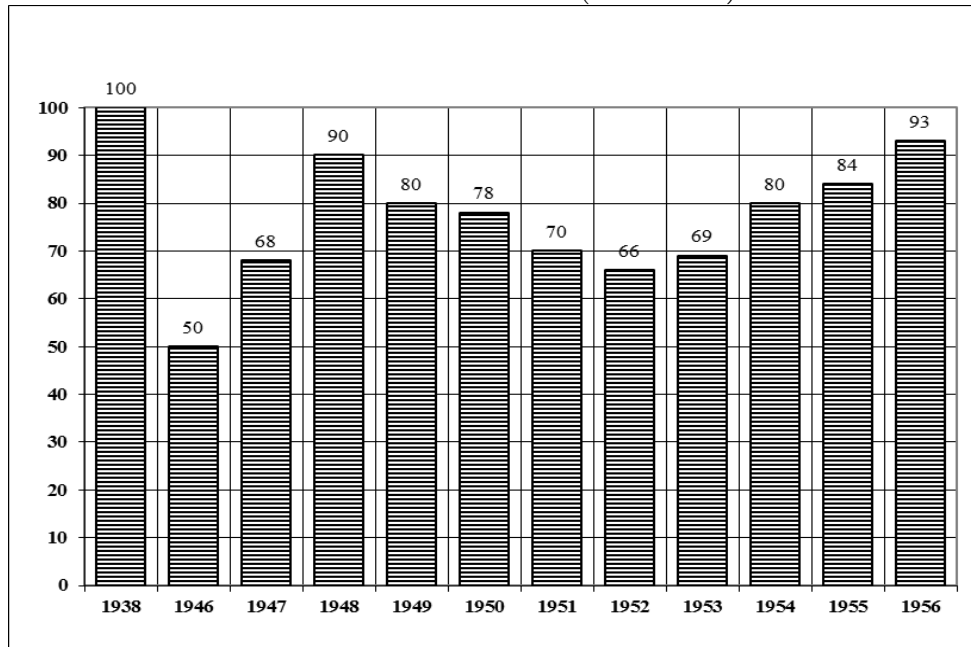
A második diagramon időtartamuk arányainak megfelelően követik egymást a 20. századi magyar politikai rezsimek.⁷ Ezek többnyire végletesen tagadták azt, amit éppen leváltottak, s ebből ered „hasonlóságuk” is: minden egyes rendszerfordulathoz elmaradhatatlanul társult az éppen felülkerekedő új berendezkedés öngazolását célzó ilyen-olyan elszámoltatás: B-lista, számonkérő szék, nemzetvédelemnek magyarázott népirtás, népbíráskodás, „népítélet”, vagy éppen osztályalapúnak mondott tömeges diszkrimináció. A kollektív emlékezetben manapság még fel-feltűnik a „csengőfrász”, de azt kronológiailag megelőzte a történelmi emlékezet homályába vesző „csendőfrász”. A vörös-fehér-barna terror váltógazdaságát, a kakastollat ávósmundérra cserélő fordulatokat elszenvedőként megélve – már akinek a túlélés megadatott –, a politikai névtelenek sokasága többnyire azt konstatálhatta a század első felében, hogy a rendszercserék szériája inkább csak csöbörből vödörbe

⁷ Az időarányos megjelenítésben rövidségük miatt csak egy-egy vonal az 1918-as őszirozsás forradalom, az 1919-es tanácsköztársaság, Szálasi 1944-es regnálásának hónapjai, illetve 1956 októbere.

„másállapotot” hozott számukra. Az egymást rapszodikusan kergető rendszerek e számonkérő algoritmusra négy évtizeden át követhető, egészen az ötvenes évek végéig – a Kádár-korszak restaurációs megtorlásáig –, miközben már átléptünk a század második felébe.

A rövid század közepe az időskálán Nagy Imre első miniszterelnökségére, ezen belül 1954-re tehető. Történelmi véletlen ugyan – mert sem annak alakítói, sem passzív részesei nem tudhatták –, de az ún. „új szakasz” húsz hónapja megélhetéstörténeti közelítésben egy nem pontszerű „fordulópontot” jelentett a társadalom nagyobbik hányadának. Ha az 1918-1953 közötti időszakban követjük nyomon az életnívó (mindig torz) átlagának mozgását, hullámvasútra emlékeztető emelkedések, lejtmenetek váltakozása volt jellemző. Az első háborús összeomlás, a trianoni veszteségek, a jóvátételi kötelezettség terhe és – mindhármukkal összefüggésben – a nagyarányú infláció 1924-ig eltartott. A Bethlen István miniszterelnök nevéhez kapcsolt konszolidáció évtizedében már csak öt év volt hátra, hogy a megváltozott összetételű „trianoni társadalom” regenerálódjon valamelyest, mígnem kitört a nagy gazdasági világválság. Nekünk perifériális fuvallata is elég volt ahhoz, hogy újra milliók egzisztenciája rendüljön meg, vagy omoljon össze – döntő hányadában az egyébként is permanensen szűkséget szenvedők köréből. Ebből csak az újabb háborúra készülési fegyverkezési konjunktúrája segített magunkra találni – időlegesen –, mert amit nyertünk (nyertünk?) a revíziós vámon-vágyon, az mind odalett a világháborús réven. Sőt még annál is több. A társadalom közel tizedének pusztulása mellett a nemzeti és magánjavak prédává válásán túl, a maradékból a megmaradtaknak kellett kiizzadniuk újra a vesztesre kirótt jóvátételt. Ezzel ismét átléptünk a második világháború utáni időkre, aminek megidézéséhez egy újabb diagramot hívok segítségül.

3. ábra. Az állami alkalmazásban állók havi átlagbérének változása 1946-1956 között (1938=100%)

Forrás: Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. ABTL – Rubicon, Budapest. 2011. 287. old.

A világháborúban megvert ország megtizedelt-megtiport társadalmá tényleg lenyűgöző „újjáépítést” és önreparálási erőfeszítést mutat fel az 1945-1948 közötti években. (Van, aki ezt a helyreállítási boom-ot – visszatekintő európai összevetésben – keresztelte el „magyar csodának”.⁸) Statisztikai adatokkal – megint csak átlagosan – ez ki is mutatható. De ehhez az kellett, hogy az 1946. évi valutastabilizáció közepette az utolsó békeév (1938) szintjének felére redukálják az új forintban kínált (átlag)keresetet. A talpra állás innét számítandó, s ezzel együtt becsülendő meg az a teljesítmény, hogy 1948-ra elértük a tíz évvel korábbi (utolsó békeév) standard 80 százalékát. Majd következett az újabb fordulat, a nyílt kommunista hatalomátvétel, s társult hozzá több éves nadrágszűj-megszorítás: „nem ehetjük meg ma, a holnapra aranytojást tojó tyúkot”. Rákosi Mátyás hagymázos ellenségkeresési – és ellenségtalálási – hisztériával fűszerezett hadigazdasági terroruralmának első fél évtizedében a társadalom többségének életszínvonala újra visszaromlott a háborút követő általános nélkülözés közelébe. Nem csupán a Horthy-korszakbeli nivóra, hanem a kommunista

⁸ Jánossy Ferenc: A magyar gazdasági fejlődés trendvonalá. Magvető, Budapest. 1975.

hatalomátvétel előtti részleges regenerálódás elért szintjére is békaperspektívából tekinthetett fel a kortársak többsége.⁹

Ezután érünk el a fentebb már említett „új szakaszhoz”, a 20. század félidejéhez, s egyúttal a társadalom megélhetési hullámgörbéjének – statisztikailag mérhető – történelmi fordulópontjához. Winston Churchill – utólag és nagyvonalú általánosítással – summázta úgy a második világháborús fordulatot, hogy „El-Alamein előtt nem arattunk győzelmet, El-Alamein után nem szenvedtünk vereséget.”¹⁰ Ugyanilyen nagyvonalú általánosítással mondható, hogy a magyarországi életszínvonal a „trianoni” századelőtől 1954-ig – többnyire ötéves időszakokra töredező – hektikusan le és fel rángatózott, 1954 után viszont, közel három évtizeden át nem csökkent. E hosszú távú előrettekintéssel korántsem akarunk átsiklani az 1956-os kettős fordulaton, a forradalmon és a bukását követő újabb véres megtorlással elegyített restauráción. Már csak azért sem, mert a Kádár-korszak nyitányának Janus-arcú – „mézesmadzag és korbács” – politikájából ezúttal az első összetevő segít megvilágítani az imént történelmi fordulatként említett életnivó emelkedés faramuciságát. Nevezetesen azt, hogy ha az éppen lezajlott – akkor hivatalosított terminussal – „ellenforradalom kártevéséi” valóban olyan mértékűek voltak, mint amilyenek azt a propaganda hirdette, ugyan miből tellett 1957 elején rögtön nagyrányú, 19-27 százalékos általános fizetésemelést foganatosítani.

Az ország lakóit a megtorlás kibontakozása közepette „pénztárcáján és hasán keresztül” pacifikálni igyekvő politika nem volt eredménytelen. Hosszabb távon szemlélve pedig ezzel az aktussal jutottak (végre) oda a bérből és fizetésből élők milliói, hogy keresetük két évtized után újra elérte a világháború előtti utolsó békeév szintjét, az 1938-as megélhetési rátát. A fentebbi (3. számú) diagram hullámvasútja az évenkénti változásokat követve szemlélteti, hogy a Rákosi-korszak hadikommunista és üldözési mániás terroruralma egy teljes évtizeddel késleltette – halasztotta el – a háborúkra történelmi algoritmusként következő társadalmi regenerálódás lehetőségét. Mert – félreértés ne essék – itt sincs még szó a kommunista önlegitimáció népboldogító axiómájának beteljesüléséről. A volt uralkodó osztályokat – azok javait elkönfiskálva, vagyonukat eltékozolva – eltüntették ugyan, de a szocialista rendszer saját bázisának tartott „dolgozó tömegek” legfeljebb azt konstatálhatták, hogy előbb jutottunk ’56-ra, mint ötről hatra: legfeljebb ugyanott kezdünk tartani, ahol már voltunk – két évtizeddel ezelőtt.¹¹ Mindenesetre ez már annak a századunkban

⁹ Részletesebb elemzését lásd Belényi Gyula: Válság, 1953. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest. 2011.; Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. ÁBTL – Rubicon, Budapest. 2011.

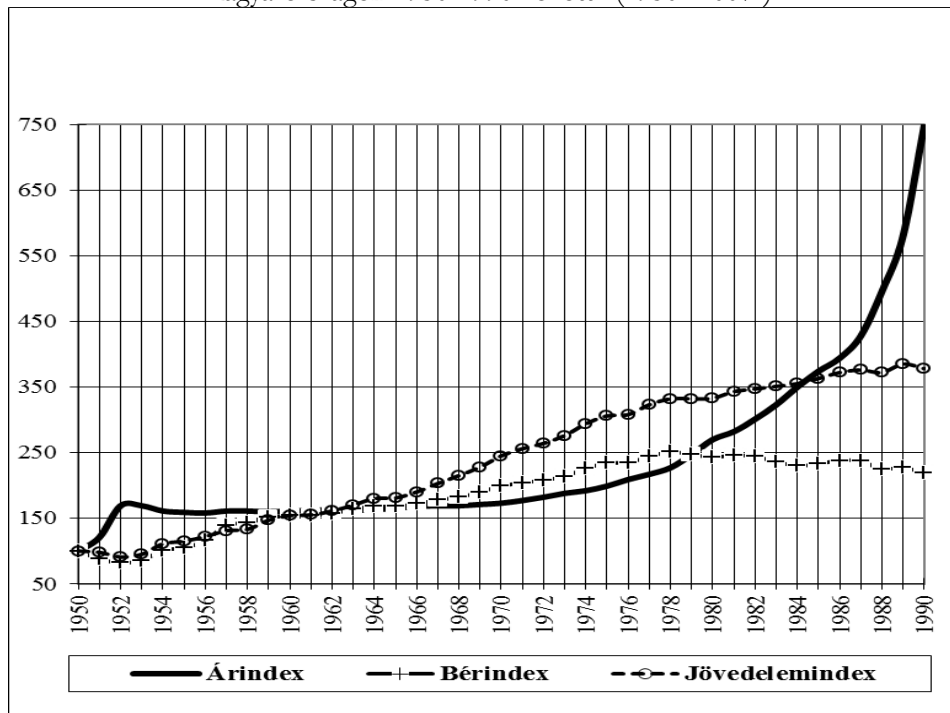
¹⁰ Winston S. Churchill: A második világháború. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1989. 2. kötet. 161.

¹¹ Húsz év manapság és húsz év egykoron. A vizsgálódást indító 2009-es felvételre visszautalva, képzeljük el, hogy a Magyarországról éppen tíz éve (1948-ban) kitiltott Gallup Közvéleménykutató Intézet 1958-ban készített volna egy felmérést a „kalandvágyból itthon maradottak” akkori körében, s a válaszadók zöme – mert „jobbat” nem tudhatott, „rosszabbat” meg nem mert mondani – a közélet *ugyanúgy* rubrikát preferálta volna, ami (utólag már tudjuk) nem lett volna más, mint a valóság-közeli helyzet konstatálása. A korabeli

leghosszabb – negyedszázados – regenerálódási időszaknak volt a nyitánya, amilyen a honi társadalom egymást váltó generációinak korábban soha nem adatott meg. Lássuk immár, hogy milyen is volt az a konszolidált „hosszú Kádár-korszak”, s hogy mennyiben tértek el a – társadalmat leginkább érdeklő – megélhetési viszonyok a korábbiaktól.

4. A „hosszú Kádár-korszak” mint tartós társadalmi regenerálódási ciklus

4. ábra. Az egy főre eső bérek, jövedelmek, illetve a fogyasztói árak változása Magyarországon 1950-1990 között. (1950=100%)

Forrás: Gyarmati György: Magyarország a II. világháborútól napjainkig. In: Milleniumi magyar történet. (Szerk: Tóth István György) Osiris, Budapest. 2001. 614. old.

kommunista politikai elit éppúgy vérig lett volna sértve még az *ugyanúgy* válaszdömpingtől is, mint fél évszázaddal későbbi kortársaink a „rosszabbul” válaszok dominanciájától. A köpönyegforgató örök agitátor, Marosán György MSZMP KB titkár előbb „ellenforradalmi uszításként” értékelte volna az 1958-as privát közérzet 1938-cal való párhuzamba állítását, s csak utána ütötte volna meg a guta.

Az egymást számonkérő, megtagadó abzúgolással váltó politikai rendszerek mozaikosan töredezetté tették a társadalom – többnyire még tradicionális, többgenerációs nagycsaládi rendben együtt élő – történeti folytonosságát is. A rövid huszadik század egészét tekintve nemhogy négy évtized – a magyarországi államszocializmus jelenvalósága – számít hosszú időtartamnak, hanem annak már akár a fele is. A 4. számú diagram 1950-1990 között követi nyomon a bérek és a jövedelmek változásait, s a szintén változó árindex hozzájuk rendelésével jelzi azok mindenkori „statisztikai” vásárlóértékét. Ennek első éve szinkronban vannak a már korábban leírtakkal. Az ötvenes évekbe lépve, a hidegháború és Rákosi pártfőtitkárságának „jégkorszaka” a társadalom többsége számára újabb „öt szűk esztendő” kiszolgáltatottságával köszöntött be. Sztálin halála után az ehrenburgi „olvadás”¹² azzal kecsegtetett, hogy megfordulhat a nélkülözés trendje. De még csupán arról lehetett szó, hogy a kommunista hatalomátvétellel 1948 után elakadt posztvilágháborús regenerálódás mégiscsak folytatódhat, s – visszautalva a 3. diagramra – 1957-re tehető az 1938-as megélhetési szint (statisztikai) utolérése. A diagram 1954-1962 közötti éveire pillantva jól látható, hogy a bér és a jövedelem közelíti ugyan az árindexet, de egyelőre „alulról kapaszkodik utána”. Ne feledjük, ezekben az években Rákosi előbb még „a Sztálin nélküli sztálinizmus” életben tartásával próbálkozott, mígnem 1956-ban mégiscsak menesztették, amit gyors egymásutánban követett a nemzeti-demokratikus forradalom, annak bukása, majd a kádári restauráció, azaz: ellentétes előjelű és cunami erejű társadalmi-politikai fordulatok gyors egymásutánja. Utóbbi részeként viszik keresztül az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a mezőgazdaság szinte teljes egészének kollektivizálását. Az egy évtizeddel korábbi brutalitásából helyenként már alább adó téveszesítés újabb nagy hulláma lényegében felszámolta a kommunista axióma szerint rendszeridegen paraszti magángazdálkodást. Mondhatnók úgy is, hogy míg Rákosi nyolcvényi terroruralommal is csupán felében-harmadában tudta keresztülérszakolni az államszocializmus e rendszerelemét, Kádár ezt – „jössz vagy viszlek” know-how alkalmazásával – fél évtized alatt abszolválta. Ezzel viszont már az alattvalók (szinte) egésze vált egzisztenciálisan státusfüggővé. Ezt a stációt, a társadalom államosítását rögzíthette úgy az egyeduralkodó MSZMP 1961-ben, hogy elvégeztetett „a szocializmus alapjainak lerakása”.

Megélhetés-történeti nézőpontból ekkortól számítható a Kádár-korszak „két jó évtizede”. A 4. diagram trendvonalai azt mutatják, hogy a bérindex 1979-ig, a jövedelemindex pedig egészen 1984-ig meghaladta az árindexet. Azaz, a társadalom keresőképes többsége minden évkörben egy csipetnyivel többet tudhatott saját háztartásában, mint amennyi a közvetlen napi megélhetéshez nélkülözhetetlen volt. Ezzel párhuzamosan teljesedett ki az állami paternalizmus szociális ellátási köre. Önálló egzisztenciájának elvétele fejében a szövetkezeti parasztság is részesévé lett a társadalombiztosítás egészségügyi rendszerének és az öregségi nyugellátásnak (a tsz-tagoknak ekkortól valóban fizetett ún. földjáraadék mellett). A hatvanas évek elején

¹² Ilja Ehrenburg: *Olvadás*. I–II. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955. A regény címe a maga idején változást jelentő szállóigévé, majd korszakjelző metaforává vált.

szűnik meg a velük – mint „maszekokkal” – szembeni kollektív diszkrimináció gyermekeik felsőfokú (egyetemi, főiskolai) továbbtanulása esetén, s ugyanekkor oldják fel ezt a hátrányos ideológiai-politikai megkülönböztetést az értelmiségi családból („x” ikszesek) felsőoktatásba jelentkezőkkel szemben. A hatvanas-hetvenes évtized fordulójától vezetik be és bővítik fokozatosan az alkalmazásban álló nők szülési-anyasági szociális ellátását (GYES) és a nyugdíjkorhatár gerekszámtól függő kedvezményét.

A kommunizmus projekt sztálinista archetípusához képest – amit Rákosi mindvégig hektikus (konszolidálatlan) rendszere próbált Magyarországra erőltetni – a Kádár-korszak mássága három pilléren nyugodott, s alighanem ettől vált hosszú évtizedekre konszolidált rendszerré.

a) A korábban nyíltan brutális politikai diktatúra mérséklése. Az államosított alattvaló státust elfogadó, túlnyomó többséget jelentő társadalomhányaddal szembeni – a Rákosi-korban naponkénti – oktalan vegzálások nagyarányú mérséklődése. Leegyszerűsítve ezt fejezte ki egyfelől az „aki nincs ellenünk, az velünk van”, másfelől az úgynevezett 3T, a „támogatott – túrt – tiltott” politikai szlogen.

b) A szocialista „bővített újraelosztás”. A teljes körű foglalkoztatás keretében mindvégig alacsonyan tartották a béreket, azzal együtt, hogy azok hosszú időn át kiszámíthatóan emelkedtek. Ez volt az elemi megélhetési alap, amit szociális juttatások sokaságával bástyáztak körül. Gerekszámtól függő családi pótlék mellett ingyenes bölcsődék és óvodák; a kötelező, de alacsonyan megszabott társadalombiztosítási hozzájárulás fejében „ingyenes” betegellátás; minden szinten tandíjmentes oktatás; kedvezményes munkásszálló, illetve kollégiumi lakhatás, utóbbiaknál szociális és/vagy tanulmányi ösztöndíj; kedvezményes és tömeges szakszervezeti és/vagy vállalati üdülés; foglalkoztatás közepette megszerzendő szakképesítéshez, diplomához járó munkaidő-kedvezmény és/vagy tanulmányi szabadság; a kedvezményes bérlakáshoz jutás különböző formái, illetve kedvezményes – hosszúlejáratú és alacsony kamatszintű – állami lakásépítési kölcsön (gyakorta majdhogynem kamatmentes munkahelyi kölcsönrel kiegészítve).

c) Privát tevékenységi formáknak az államszocializmus praxisába szervesülése. Az elsődlegesnek tekintett (állami) „szocialista tulajdon” mellett a konszolidált Kádár-korszak intézményesített kiskapukkal – előbb túrt kategóriaként, majd egyre inkább a rendszer működési mechanizmusába szervesítve – legalizálta a (korlátozott) magántulajdont. Ezek eleinte önállóság- vagy tulajdonpótlékok voltak, idő múltával viszont fontos elemei lettek az ún. kádári „nagy kompromisszum” fennmaradásának. Közülük legkiterjedtebb és legemlékezetesebb a háztáji parcella – eredetileg a termelőszövetkezeti tagoknak, később az agrárgazdaságok alkalmazotti státusú foglalkoztatottai számára is. Ide sorolható a hétvégi házak egy része – főként a Balaton mellett és más üdülőövezetekben.¹³ A háztáji termelvényeknek – a saját fogyasztás

¹³ Külön tanulmányt igényelne a hetvenes években lezajlott magántulajdon-újraszabályozás. Az ún. tanácsi (kvázi állami) bérlakásban élők otthona nem volt sajátjuk, de olcsó bérleménynek számított, ugyanakkor a hétvégi ház saját tulajdon volt, s „Zimmer frei”-ként hirdetett bérbeadása már a magánjövédelmet gyarapította.

mellett – egyre komolyabb szerepe lett a városi háztartások élelmiszerellátásában, a frekventált helyen lévő víkendházaknak pedig az elégtelen szabadidős férőhelyhiány pótlásában úgy, hogy az ezzel foglalatostkodók számára mindkét esetben számottevő jövedelem-kiegészítést jelentett. Míg az előbb említett két változat magántulajdon alapú volt, a mellék- és másodállások egyre terebélyesedő rendszere a saját munkaerő/tudás bővített áruba bocsátását jelentette a hatvanas évek második felétől, majd a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától ezek zöme is intézményesült az ún. vállalati – majd azon kívül is létrehozható – gazdasági munkaközösségek (gmk) különböző formációiban. Ezek együttesen alkották a második gazdaságot. Azon lehet vitatkozni, hogy az említett tulajdon-, illetve pénzkereseti formák beilleszthetők-e az államszocialista rendszerparadigmába vagy sem. A sztálinista, „rákosista” archetípusba aligha, a Kádár-korszak Magyarországon viszont szerves részei lettek a „létező szocializmus” működtetésének és a „részlegesen önfenntartó” kvázi-piaci társadalmi megélhetésnek. Az újabb szemléletű kommunizmus-kutatás egyik formuláját kölcsönözve azt is mondhatnók, hogy a magyarhoni államszocializmusnak a Kádár-korszakban lett „szocialista tartalma” (is).¹⁴

Itt érünk el a rendszerkronológiában a múlt század nyolcvanas éveire. A fentebbi 4. számú diagramon nyomon követhető, hogy az árindex egyre meredekebben emelkedik, s elszakad előbb a csökkenő bér-, majd a stagnálónvá váló jövedelemindextől is. Ez volt a fokozatosan adósságspirálba forduló külső állami eladósodás évtizede. Közelebbről vizsgálva viszont inkább egy sajátos rendszerparadoxon mutatkozott: az állam külföldi eladósodásának növekvő mértéke nem fordult át – nem háritották át – „társadalmi eladósodássá”. Összességében a korábbi „két jó évtizedhez” képest a társadalmi megélhetés-javulás, a gyarapodás íve kisebb emelkedésszöveget, illetve stagnálást mutat a harmadik évtizedben. Csak két példát említve: a magánháztartásokban mind a lakásépítés, mind a gépkocsi beszerzés „kiemelt nagyberuházásnak” számított ekkoriban. Miközben a nyolcvanas évtizedben látványosan csökken az állami lakásépítés, az ún. önerős fészekrakás révén teljesül a tervgazdasági lakásépítési program. A magán-gépkocsik száma Magyarországon 1980-ban lépte túl az egymilliós számot, s 1990-re – a hanyatlás évtizedében – megkétszereződött. A rendszer összeomlásakor kétféle magánautó futott – vagy éppen dőcögött – meglehetősen rossz útjainkon. A hatvanas-hetvenes évek szocialista bővített újraelosztása után a mindinkább elterjedő „bővített önkiszákmányolás” – a második gazdaság, vagy közületi másod-, harmad-állások – révén szerzett jövedelem kínált lehetőséget arra, hogy az állam külső eladósodását és a makrogazdaság recesszióját a társadalom zöme legalábbis késleltetni, mérsékelni tudta saját „civil” szférájában. (A magánszféra pauperizálódása – főként az összeomlás előtti három-

¹⁴ Böröcz József: Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista periférián. *Szociológiai Szemle*, 1992. 3-20. old.; Stephen Kotkin: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley, 1995.; T. V. Volokotyina – G. P. Murasko – T. A. Pokiveljova: Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa: *Szتانovlennyije polityicseszkih rezsimov szovjetszkego typa, 1949-1953*. Roszpen, Moszkva. 2002.; Bartha Eszter: A sztálinizmus a régi és az új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: *A sztálinizmus hétköznapjai*. Szerkesztette: Krausz Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2003. 15-39. old.

négy évben – azok körében mutatható ki, akik az állami vállalatok „leépítési” programjának részeként kerültek utcára, holott egyedül ez biztosította egzisztenciájukat. A szegénységi küszöb környékén – vagy az alatt – élők korábban is csak fehér hollóként voltak a második gazdaság haszonélvezői, és ekkor sem tudtak oda átváltani.).

5. A társadalmi regenerálódás „időmértéke” és a szocialista bővített újraelosztás kamatainak késleltetett behajtása

A Kádár-korszak utolsó három évtizede – a rövid 20. század 40 százalékát kitöltve – érdemleges társadalmi megrázkódtatás, látványos politikai fordulat nélküli regenerálódási időszak volt. Ennek „időmértéke” akkor becsülhető fel, ha összevetjük két előzményének számító – virtuális – „harmincéves háborúval”, lett légyen szó akár az 1918-tól 1948-ig, akár az 1928-tól 1958-ig terjedő három dekádról, amikor öt-öt antagonisztikus rendszerváltó fordulat számolható össze, s a társadalom zöme válsággazdasági és/vagy háborús dűlásoknak volt kárvallottja. Ezek visszajáró kiszolgáltatottságához képest volt politikailag nyugodtabb, társadalmi nézőpontból kiszámíthatóbb – alkalmasint saját életút-stratégiát és életmódváltást is lehetővé tevő¹⁵ – a Kádár-korszak, ahol a munkavállalási kötelezettség különböző nívón bár, de tartós elemi létbiztonságot kínált és (ehhez kötötten) nyugdíjjal fedezett öregkorral kecsgetett. (A rendszerkritikákban visszatérően és jogosan szóvá tett ún. „kapun belüli munkanélküliséget” a közületi szférában és a második gazdaságban való többszörös foglalkoztatási igénnyel-lehetőséggel összevetve inkább beszélhetünk keresleti és nem kínálati munkaerő piacról.)

Az érem másik oldala. Kádár rendszere az említett létbiztonságot nem polgári egzisztenciák sokasága, hanem státusfüggő alattvalók tömege számára kínálta. A rendszerszintű paternalizmus tudomásulvétele volt az ára „a holnap (jövőre) akár egy kicsit jobb is lehet”, majd „nyugdíjas ágyban halni meg” konszolidációs mindennapoknak. Kádárt már kortársai is „középutasnak, a kompromisszumok robotosának” tartották, s ez köszön vissza az utókori értékelésekben is. Ehhez képest inkább társadalompolitikai felfogásának érvényesítésében mutatkozott doktrinernek: az átlagember, „a munkás a szocializmus milyenségét saját boldogulásán méri”. A hangsúly az érvényesíteni próbált törekvésen van, mert e posztsztálinista paradigma lett a Kádár-kori államszocializmus rendszercsapdájának egyik előidézője azért, hogy

¹⁵ Itt most nem a második világháború után meginduló, a Rákosi-korban kényszer-mobilitással erőltetett életmódváltásra utalunk, hanem arra az inkább késleltetett – és a többedik generációváltással bekövetkező – „önrendelkező” fordulatra, midőn a „falvak átépítése során” a nagyszülék felújított (kitoldott) házaiban a hetvenes években kezdik el lecserélni a századfordulós tisztaszoba-berendezést, illetve elrendezést. Lásd erről *Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina, Budapest. 2006. 22-45. old.

ez a társadalmpolitikai irányelv akkor is érvényben maradt, amikor az ország mindinkább eladósodott, s az egymás után felvett hitelek nyomán egyre kevésbé tűnt túlzásnak, hogy „a létező szocializmust ideológiai ellenlábasa, a kapitalizmus finanszírozza.”¹⁶ A kapitalizmus történeti leírásából ismerhető bővített újratermelés a konszolidált államszocializmus kádári gyakorlatában „bővített újraelosztássá” transzformálódott – egy idő után úgy, hogy a termelés piaci hozama nem fedezte a redisztribúciós tételeket. A külföldi hitelek egy részét viszont az állami újraelosztás csatornáin átszivárogtatva próbálták „őrizni” az életszínvonalat. Noha a csak bérből és fizetésből élők számára ez is nadrágszív-megszorítással járt, Kádár rendszere abból következően maradt a hanyatlás évtizedében is „konszolidált”, számottevő politikai zavargásoktól, kiterjedt társadalmi elégedetlenség-demonstrációktól mentes, mert az állam által kötelezően teljesítendő adósságszolgálat terheit ostyába csomagolt pirulaként – mintegy alattvalói kamat-moratóriumot érvényesítve – adagolta.

Holott a rendszer „kamataival” Kádárnak is volt már dolga. Az ötvenes évekbeli előzményekre visszatekintve maga szövelt arról az MSZMP KB 1958. decemberi plénumán, hogy „drága és súlyos kamatokat kellett fizetni ebben az időszakban korábbi hibákért. ... Meg kellett fizetnünk a kamatokat a mezőgazdaság fejlesztésének elhanyagolásáért, meg kellett fizetnünk a kamatokat az önkéntesség megsértéséért, meg kellett fizetnünk a kamatokat a helytelen, rossz árpolitikáért.”¹⁷ Harminc évvel később, a korszak alkonyán legalább annyira szorító volt – 1975 és 1990 között ötszörösére nőtt – a felhalmozott effektív adósság, miközben az látszott felderengeni a politikai horizonton, hogy azt már inkább egy rendszerváltással lehetne „megváltani”.

1. tábla. Magyarország konvertibilis külső adósságállománya 1975-1990 között

	1975	1980	Növe- kedés %-ban	1985	Növe- kedés %-ban	1990	Növe- kedés %-ban	Növekedés 1975-1990 között %-ban
Összes adósság*	3,9	9,1	233	14	153	21,3	152	546
Egy főre eső adósság**	369	850	230	1326	156	2057	155	557
	* milliárd USA \$				** USA \$			

Forrás: Gyarmati György: Politika és társadalom 1945-1989 között. In: Magyarország a 20. században, I. (Főszerkesztő Kollega Tarsoly István) Babits Kiadó, Szekszárd. 1996. 247. old.

¹⁶ Gyarmati György: Politika és társadalom 1945-1989 között. In: Magyarország a 20. században, I. (Főszerkesztő Kollega Tarsoly István) Babits Kiadó, Szekszárd. 1996. 246. old. Lásd erről legújabbban, Kornai János: Mit mond *A hiány* és *A szocialista rendszer* a mai magyar olvasónak. *Közgazdasági Szemle*, 2012. április, 426-443.

¹⁷ Rainer M. János: Helyezkedés a csúcson. In: *Ki volt Kádár?* (Szerkesztette Rác Árpád) Rubicon – Aquila, Budapest. 2001. 71. old.

6. Diktatúra alattvalókból – demokrácia páriák?

Nem így történt. Finanziális, megélhetési szempontból – legalábbis a társadalom nagyobbik hányada számára – nem. Ezt tükrözi a dolgozat elején idézett közvéleménykutatás eredménye (1. számú diagram.) Kádár rendszerének hátrahagyott adóssága az időközben megtapasztalt – és a tranzitológia művelői által leírt – transzformációs veszteséggel együtt szakadt a túlélő társadalom nyakába.¹⁸ Úgy tűnik, hogy mindmáig fizetjük az államszocializmus fél évszázada – ezen belül a Kádár-korszak – kamatait. Csak hogy az utóbbi a társadalom többségének adott esélyt a század első felében visszatérően elszenvedett és kiszámíthatatlanul rapszodikus megpróbáltatások – emberi életúttal mérve – hosszúnak is mondható kompenzálására. Ugyanezen többség nézőpontjából még csak „jólétnek” se nevezném a mindennapos nélkülözések fokozatos feledhetőségét. Inkább beszélhetünk a – gyakorta megtöbbszörözött – munkával elérhető, szükségét már nem szenvedő megélhetés biztonságáról, amely egyszerre kecsegtetett nyugdíjas öregséggel és a fiak, unokák generációjának is egzisztenciát kínáló „jövővel”. Szó se róla, Kádár mindezt – a kezdeti „nemzeti egybepofozás rendszere” után – alattvalóknak szánt paternalista kegyúri adományként nyújtotta. Az alattvalóságot és a rendszer paternalista velejét manapság aligha sírja vissza bárki. Ennyiben a Kádár-rendszer iránti nosztalgiát emlegetők alighanem konfabulálnak, sőt – akaratuk ellenére – gondolati-logikai „öngólt lönek”, mivel az államszocialista puha diktatúra „rendszer-specifikus” jellemzőjévé magasztosítják a tartós munkabiztonságot és az ezáltal elérhető kínldásmentesebb megélhetést. Ami – „történelem alulnézetből” szemlélve – nem volt más, mint a század első felében visszatérően elszenvedett zord idők utáni békésebb, társadalmi regenerálódást lehetővé tevő periódus.

A magát a rendszerváltás vesztesének érző 72 százalékos társadalomhányad meghökkentő. Még akkor is sokkoló az arány, ha szubjektív közérzetet jelenít meg: így is két évtizednyi permanensen rendszert váltó politika hozadékának mutat görbe tükröt. Sőt mi több, nem csupán azoktól vonta meg – milliós nagyságrendben – a megélhetés kiszámíthatóságát, akik ténylegesen elvesztették egzisztenciájukat, hanem azokat a keresőkorú milliókat is folytonos bizonytalanságban (és öregkori perspektívátlanságban) tartja, akiknek ma éppen (még) van munkája. Nem szólva az időközben felcseperedett új generáció azon hányadáról, akik még pályakezdőkként sem tudták magukat kipróbálni „a munka világában”. Ilyen értelemben a rendszerváltási deficit immár demokrácia deficitként látszik tartósulni, mert saját helyzetükön túlmenően, az ország számára is „kockázati tényező” a diktatúra elboldoguló alattvalóiból képződött demokrácia páriák számossága. Ez nem dicséri a rendszerváltókat, de azon is legkevésbé nekik illik megbotránkozni, hogy a vesztes

¹⁸ Kornai János: Transzformációs visszaesés. *Közgazdasági Szemle*, 1993: 7-8. sz. 569-599.; Csaba László: A rendszerváltozás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca? *Közgazdasági Szemle*, 1999: 1. sz. 1-19.; Lóránt Károly: A magyarországi rendszerváltozás ára. *Magyar Nemzet Online* (MNO), 2000. június 6. (<http://www.mno.hu/portal/5057>). Letöltés: 2010.07.20.)

többség „nosztalgiazik”, mert ez a sokaság a demokráciában lett/maradt kiszolgáltatott kegyelemkenyér-alattvaló.

E tekintetben az aktuális érdekeltségű (politikus), az állampolgári érdekeltségű (megélési, közérzeti) pozíciók, és a múlt elemzésére vállalkozó (történelmi) kívülállás – illetve a státuskülönbségekből eredő magyarázatok és konklúziók – aligha juthatnak közös nevezőre. Szakmán mezsgyéjét át nem lépve a történelmi, történet-szociológiai látószög – és annak az idő előrehaladásából következő – változása kínál valamely fogódzót a „nosztalgiazás” fölötti értetlenkedés feloldására. Ha a rövid huszadik század folyamán kerékbe tört sorsokról, „ellopott életekről” kell lajstromot készíteni, akkor az emlékezet „tükör által homályosan” jellemzője kerül előtérbe. A Kádár-korszak felnőtt és felcseperedőben levő nemzedékeinek fölösen elég korábbi „rendszerátadomával” vagy éppen szörnyűséggel volt alkalmuk töltekezni a század első feléből – kezdve Trianonnal, a Horthy-korszakon át Rákosi évtizedes ámokfutásáig – saját tapasztalatukból, illetve a családi legendáriumból. A „nemzetismereti tantárgyak” ezekről szemérmesen hallgattak ugyan, de attól még a szűkebb-tágabb családtörténet fordulatai, alkalmasint tragédiái nem csupán ismerhetők, ismertek is voltak, persze „nem nyilvános” tudásként. A század második felét kitöltő Kádár-korszak nehezebb elbeszélhetősége elsősorban 1956 rendszertábu voltára vezethető vissza. A forradalom kibeszélhetetlensége miatt, a rákövetkező megtorlások sokasága sem volt pertraktálható – a hivatalos „ellenforradalom” narratíva meg a kutyát sem érdekelte. E krisztusi kort kitevő „szájzár” bőségesen elég volt ahhoz, hogy – meglehetősen keveseket leszámítva – a sokat emlegetett kollektív amnézia valóban jelentős mértékben erodálja a közelmúltat, még akár családi körben is. A politikai forogtagokkal, „sorsbalesetekkel” szabdalt több évtizednyi szükségben élés után nem magától értetődő-e, hogy a parkettás szobáért fizetett luxusadó (igen!) eltörlése, az első televízió megvétele, az első „orkánkabát-vadász” bécsi (szakszervezeti) kirándulás, az első széria kombináltszekrény-sor, vagy éppen az első Trabant (Moszkvics, Skoda, Wartburg) sokéves várakozás utáni „megérkezése” lettek jegyzett események a családi historia domusokban. A Kádár-korból a múltba révedő szemhatárán talán mégsem oktalanul tűnt elő több traumatikus emlékfoszlány, mint azoknak, akik a jelenből visszatekintve próbálják előhívni Kádár-kori kiszolgáltatottságuk toposzait. Az emlékezés eltérő idősíkjai erősen különböző sokkhatás-töltetű periódusokat pásztáznak, s úgy tűnik, hogy ez – a múlt század egészét szemrevételezve – manapság a Kádár-korszak javára billenti a köznapi memória mérlegét.

Történelmi nézőpontból számomra egy dolog teszi igazán rejtélyessé ezt a – nem is az – „nosztalgia”. Ennyire hatástalan lenne a negyvenöt éven át itt állomásozó szovjet megszálló csapatok 1991-es kivonulásáról szóló évenkénti megemlékezés? (Gyanítom igen.) Büszke magyar függetlenségi öntudatunkkal kalkulálva a „szovjet megszállottak voltunk” memoriternek önmagában kellene csírájában blokkolnia bármifajta nosztalgia gyanús merengést. Vagy talán abból ered ennek figyelmen kívül hagyása, hogy a Kádár-korban – ellentétben a Rákosi-kori erőltetett fraternizálás kampányokkal – nagy szövetségesünk magyarországi alakulatait szó szerint bezárták laktanyáikba, telephelyeikre. Nemzedéktársaim, vagy a nálam is több telet megérték

azért tudhatnak egy-egy jobb-rosszabb személyes sztorit mesélni „találkoztam szovjet kiskatonával” címszó alatt, mert azt rendkívülisége miatt őrizte meg az emlékezet. De lehet ennek egy épp annyira köznapi, mint amennyire általánosabb oka is. Krízissituációkat leszámítva inkább csak az értelmiségiek egy része és a politikai iránt kihegyezett attitűddel bírók együttesen is „törpe minoritása” figyel módszeresebben arra, amit magas politikának szoktunk volt nevezni. Konszolidált időszakokban a társadalmi sokaságnak ez aligha napi betevő falat. A Kádár-kor túlnyomó részét meg visszamenőlegesen is ilyennek tartjuk. Kataklizmáktól mentes mindennapjaiban az itt állomásozó szovjet hadsereg éppoly kevésbé tűnt fel a közember életvitelszerű tereiben – mert nem volt ott –, mint a külföldi hitelek felvételéért járó és törlesztésüket intéző bank-alelnök, mert ő sem volt a korabeli magyar televízió mindennapos vendége. Holott az államadósság – szóltunk róla – egy idő után inkább volt befolyással hogylétünkre, mint az országunkba telepített szovjet csapatok.

A humanizmus (huszadik századi) apostola címmel megtisztelt Tzvetan Todorov írja egy helyütt, hogy „az emlékezet egyáltalán nem hasonlítható a történetek mechanikus rögzítéséhez: formái és funkciói vannak, amelyek közül feltétlenül választani kell.”¹⁹ Nos, ebből most csak a terítéken lévő „nosztalgia” funkciójára reflektálok. A bevezetőben megidézett közvéleménykutatás egyértelmű kérdésre kapott meglehetősen egyértelmű válaszcokrot közölt. Miután ez vajmi kevésbé volt kedvező az elmúlt évtizedek rendszerváltó politikaformálóira nézve, ugyancsak funkcionálisan kezdték el félremagyarázni, úgy, hogy az a válaszadókat kompromittálja, s ehhez tűnt legkézenfekvőbb „médiumnak” a múlt század bőséges kínálatából a „legutolsó átkos”, a Kádár-korszak. Talán azért, mert nagyapám – boldog békeidő – fiatalságához képest a Ferenc József és Kádár János között feltűnt történelmi epizodisták bármelyikének hivatali idejéről nehéz lenne a társadalmi sokaság „jobbán élésére” asszociálni. Ennyi köze van az említett közvéleménykutatás fogadtatásának a Kádár-korszakhoz és a vele hírbe hozott „nosztalgiához”.

A részletező leírás után talán már megengedhető a leegyszerűsítő összegzés. Az emlékezet univerzumában a regnáló rendszereket a társadalom zöme saját boldogulása függvényében értékeli. A nekik megadatott kínálat alapján a rövid huszadik század Magyarországon nem a Kádár-korszak volt jó, – az összes többi volt annál is rosszabb.

¹⁹ Tzvetan Todorov: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, 2005. 7-9. old.

Irodalom

- Ajtmatov, Csingiz: Az évszázadnál hosszabb ez a nap. Európa, Budapest. 1982.
- Bartha Eszter: A sztálinizmus a régi és az új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: A sztálinizmus hétköznapijai. Szerkesztette: Krausz Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2003. 15-39.
- Belényi Gyula: Válság, 1953. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest. 2011.
- Böröcz József: Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista periférián. Szociológiai Szemle, 1992. 3-20.
- Churchill, Winston S.: A második világháború. 1-2. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1989.
- Csaba László: A rendszerváltás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca? Közgazdasági Szemle, 1999: 1. sz. 1-19.
- Ehrenburg, Ilja: Olvadás. I–II. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955.
- Gyarmati György: Politika és társadalom 1945-1989 között. In: Magyarország a 20. században, I. Főszerkesztő Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd. 1996.
- Gyarmati György: Magyarország a II. világháborútól napjainkig. In: Millenniumi magyar történet. Szerkesztette: Tóth István György. Osiris, Budapest. 2001.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. ÁBTL – Rubicon, Budapest. 2011.
- Jánossy Ferenc: A magyar gazdasági fejlődés trendvonalai. Magvető, Budapest. 1975.
- Kornai János: Transzformációs visszaesés. Közgazdasági Szemle, 1993: 7-8. sz. 569-599.
- Kornai János: Mit mond A hiány és A szocialista rendszer a mai magyar olvasónak. Közgazdasági Szemle, 2012. április, 426-443.
- Kotkin, Stephen: Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization. Berkeley, 1995.
- Lóránt Károly: A magyarországi rendszerváltás ára. Magyar Nemzet Online (MNO), 2000. június 6. (<http://www.mno.hu/portal/5057>. Letöltés: 2010.07.20.)
- Rainer M. János: Helyezkedés a csúcson. In: Ki volt Kádár? Szerkesztette Ráczi Árpád. Rubicon – Aquila, Budapest, 2001. 64-71. old.
- Todorov, Tzvetan: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, 2005. 7-9. old.
- Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában. Corvina, Budapest, 2006.
- Volokotyina, T. V. – Murasko, G. P. – Pokiveljova, T. A.: Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa: Sztanovlennyije polityicseszkih rezsimov szovjetszkogo tyapa, 1949-1953. Roszpen, Moszkva. 2002.